

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОЙНЕ

Знання фонологічної історії мови є фундаментальним для адекватного та детального опису її розвитку. Фонетичний розвиток та природа, порядок й хронологія фонологічних змін, які відбувались в мові, надзвичайно важливі для дослідників, які прагнуть вивчити її морфологію чи описати її діалекти.

Основна частина даних, які є основою дослідження фонетичних особливостей койне, міститься в орфографічних варіантах написів, які відображають зміни у системі вокалізму та консонантизму. Крім орфографічних даних є ще вторинний матеріал, який використовується дослідниками: рими, алюзії, оноματοпея, запозичені слова. Цей матеріал може бути цінним для реконструкції хронології фонологічних змін.

Основна частина тієї системи вокалізму та консонантизму, які складають фонологічну систему сучасної грецької мови, формується в період койне, який може бути розглянутий як перехідний етап в історії розвитку грецької мови від класичного періоду до сучасної грецької мови.

Для пізнання фонетики койне зроблено вже досить багато цінного в наукових розвідках (роботи Dieterich K., Hauser K., Helbing R., Huber K., Mayser E., Thackeray H., Sturtevant E.H., Thumb A.). Незважаючи на це, ще й зараз дуже важко сподіватися повного відновлення первісної вимови *coine* (Blasz F., Debrunner A., Robertson A., Winer G., Schmiedel P., Moulton J. та інші). Але за допомогою деяких джерел є можливість встановити, хоча й не повністю, малюнок фонетичних властивостей койне.

В системі вокалізму спостерігається перехід одного голосного в інший, що дозволяє виділити низку яскравих фонетичних рис.

Однією з головних рис вокалізму є втрата фонетичної різниці між [ě] та [ē], [ǫ] та [ō], [ǎ] та [ā], [ǐ] та [ī]. Але чуття довготи в койне ще не цілком втрачене. Це видно з того, що деякі іменники жіночого роду I відміни з основою на α довгу мають паралельно парадигму відмінювання за зразком іменників жіночого роду I

відміни з основою на α коротку. Це ж чуття в мові освічених людей яскраво різнило звуки, що позначались літерами η , ι , υ .

В цей період відбувається монофтонгізація деяких стародавніх дифтонгів. Приблизно з II століття до н.е. в Єгипті зароджується явище, яке до I століття до н.е. поширилось по всій території Греції: дифтонг $\epsilon\iota$ перед голосними вимовлявся як закритий звук [e], наблизений до [i:]. Певні зміни відбуваються й у вимові інших дифтонгів, зокрема $\omicron\iota$ ($\text{>}[\emptyset j]\text{>}[ij]\text{>}[i:]$) та $\upsilon\iota$ ($\text{>}[i:]$). Крім того, η , починаючи вже з I століття до н.е., вимовлялась як звук [e], наблизений до [i]. Виходячи з вищенаведеного, можна підсумувати, що $\epsilon\iota$, $\omicron\iota$, $\upsilon\iota$, ι , η , υ вимовлялись однаково – як [i] (Moulton, Mayser). Це так зване явище ітацизму (Blasz F., Debrunner A., Radermacher L., Moulton J., Thumb A.), наслідком якого було змішання (спочатку – у вимові, а згодом – і на письмі) часток $\acute{\eta}$ ($\mu\eta\nu$), $\epsilon\acute{\iota}$ ($\mu\eta\nu$) та η та вживання паралельних форм $\sigma\tau\rho\alpha\tau\acute{\iota}\alpha\varsigma$ замість $\sigma\tau\rho\alpha\tau\epsilon\acute{\iota}\alpha\varsigma$, та $\lambda\omicron\gamma\acute{\iota}\alpha$, $\acute{\epsilon}\rho\iota\theta\acute{\iota}\alpha$, $\pi\alpha\iota\delta\acute{\iota}\alpha$, $\upsilon\gamma\acute{\iota}\eta$ (зокрема, $\upsilon\pi\omega\rho\acute{\iota}\alpha\varsigma$ Arriani 1907: II. 9.4.9). Дифтонг $\alpha\iota$ теж монофтонгізувався та вже у I столітті до н.е. вимовлявся як [ä]. Всі ці явища відображають завершення того процесу, який розпочався в Беотії задовго до періода, який описується, – приблизно в IV столітті до н.е. (крім ітацизму η , що розпочався в Єгипті приблизно у 100 році до н.е. та звідти поширився у всьому грекомовному світі).

Внаслідок монофтонгізації у дифтонгах $\alpha\upsilon$, $\epsilon\upsilon$, $\eta\upsilon$, $\omicron\upsilon$, $\omega\upsilon$ звук υ став спірантом i , наблизившись у вимові до приголосного, зникає у вимові: $\sigma\pi\omicron\delta\acute{\omega}$ < $\sigma\pi\omicron\upsilon\delta\acute{\omega}$, $\delta\acute{\omicron}\lambda\iota\omicron\varsigma$ < $\delta\omicron\upsilon\lambda\iota\omicron\varsigma$, $\delta\iota\alpha\beta\acute{\omicron}\lambda\omicron\upsilon$ < $\delta\iota\alpha\beta\omicron\upsilon\lambda\omicron\upsilon$.

[A] перед середньоязиковим приголосним та при близькому [e] переходило в [e]: $\tau\acute{\epsilon}\sigma\sigma\epsilon\rho\alpha$ (< $\tau\acute{\epsilon}\sigma\sigma\alpha\rho\alpha$), форма $\kappa\alpha\theta\epsilon\rho\acute{\iota}\zeta\omega$ вживається поруч з $\kappa\alpha\theta\alpha\rho\acute{\iota}\zeta\omega$; $\iota\alpha$ переходить в $\iota\epsilon$, наприклад, $\chi\lambda\iota\epsilon\rho\acute{\omicron}\varsigma$ (замість $\chi\lambda\iota\alpha\rho\acute{\omicron}\varsigma$); форма $\pi\acute{\alpha}\zeta\omega$ не вживається замість $\pi\acute{\epsilon}\zeta\omega$, але зустрічається складена форма $\acute{\alpha}\mu\phi\iota\acute{\epsilon}\zeta\omega$. $\epsilon\upsilon$ переходить в $\alpha\upsilon$ перед ρ : зустрічається, наприклад, форма $\acute{\epsilon}\rho\alpha\upsilon\nu\acute{\alpha}\nu$ замість $\acute{\epsilon}\rho\epsilon\upsilon\nu\acute{\alpha}\nu$.

Голосний α подекуди замінюється голосним \omicron . Зокрема, зустрічаються поруч форми $\beta\alpha\tau\tau\alpha\lambda\omicron\gamma\epsilon\acute{\iota}\nu$ і $\beta\alpha\tau\tau\omicron\lambda\omicron\gamma\epsilon\acute{\iota}\nu$, $\mu\epsilon\sigma\alpha\nu\acute{\omicron}\kappa\tau\omicron\nu$ і $\mu\epsilon\sigma\omicron\nu\acute{\omicron}\kappa\tau\omicron\nu$, $\kappa\omicron\lambda\alpha\sigma\sigma\alpha\epsilon\acute{\iota}\varsigma$ і $\kappa\omicron\lambda\omicron\sigma\sigma\alpha\epsilon\acute{\iota}\varsigma$.

Вживаються нестягнені форми, наприклад, *προεκθεόνται* (Arriani 1907: I. 1.12.2; 4.7), але разом з тим зустрічаються стягнені форми, наприклад *προῦχώρει* (ibid: I. 1.12.7; I. 5.1.1), *προῦπεμψεν* (ibid: I. 2.2.4) та інші.

Протетичні голосні майже не представлені, за винятком кількох слів: *ἐχθής* замість *χθής*, *ἐθέλειν* (ibid: II. 16.7.1) замість *θέλεις* (ibid: II. 14.8.5), *ἐθέλοι* (ibid: II. 16.6.10).

Деколи зустрічається дейктична частка *ι*: *νυι*, *ουχι* (ibid: II. 16.3.5).

Красису піддаються частки, що частіше вживаються в розмовній мові. Можна виділити: а) красис двох однакових звуків, наприклад *τοῦνομα*, *ταῦτα* (Arriani 1907: I. 1.1.2); б) красис різних голосних: *ο* + *ε* (*τοῦναντίου*); *αι* + *ε* (*κάγω*, *κάμή*, *κάμοί*, *κάκει*, *κακεῖθεν*, *κακεῖνος*, *κᾶν*) – це явище пов'язується із втратою у вимові кінцевого звука [i].

Елізія в койне відбувається не так часто, як в давньогрецькій мові. Зокрема, Норт (1896:146) зазначає: “елізія буває звичайно й необхідно там, де за голосними закінченнями йдуть прикметники (дієслівного походження) або іменники спільного роду: *ἀπ'ἀρχής*, *κατ'οἴκου*”.

В період койне завершується процес зміни наголосу з музичного в динамічний з перенесенням центру ваги з висоти на напруження голосу. Внаслідок цього відбуваються зміни фонетичного оточення від простого стягнення (більш закрита вимова) до зникання у вимові (синкопи) голосних. Синкопа відбувається у конкретних морфологічних формах: у іменниках II відміни чоловічого та середнього роду на *-ιος*, *-ιον*, що почалась в останні століття койне і завершилась в середньовічний період: *βελισσάρις* < *βελισσάριος*, *κύρις* < *κύριος*, *βασιλείς* < *βασιλείος*, *Ἀντόνις* < *Ἀντόνιος*, *Γεώργις* < *Γεώργιος*, *πατρικίς* < *πατρίκιος*.

Всі позиційні зміни в системі консонантизму поділяються на:

1. Зміни приголосних під впливом сусідніх приголосних:

Наприклад, *κν* змінюється на *γν*: *κναφεύς* > *γναφεύς*; *σπ* переходить в *σφ*: *σπόγγος* > *σφόγγος*, *σπύρις* > *σφύρις*,

Внаслідок асиміляції відбувається подвоєння: *ἐρρέθη, ἀρράβων*. Зустрічаються випадки, коли подвоєння приголосних, що виникло внаслідок асиміляції, спрощується; зокрема, зустрічаються паралельні форми *ἐρρίμένοι* та *ἐριμένοι*, *βαλλάντιον* та *βαλάντιον*.

Окремо слід звернути увагу на сполучення ρσ, яке зустрічається як в асимільованому, так і в неасимільованому вигляді: *ἄρσῃ* і *ἄρρῃ*, *θαρσέω* і *θαρρέω* (зокрема, *θαρρήσαντες* - Arriani 1907: I. 1.10.4; *θαρρέιν* - ibid: II. 7.3.2).

Немає послідовності у вживанні ττ та σσ. Зокрема, бачимо форми *θάλασση* (Arriani 1907: I. 2.1.2), *τεσσαίων* (ibid: I. 5.12.9), *ἐκτάσσει* (ibid: I. 6.1.1; 6.6.8), *Θεσσαλούς* (ibid: II. 5.1.6; II. 7.8.5), але поруч з тим і такі, як *δεδίττεται* (ibid: I. 4.7.2), *ἀπαλλαττομένοις* (ibid: I. 5.12.5), *φυλαττομένας* (ibid: I. 6.9.3), *Θετταλῶν* (ibid: II. 11.2.5).

Але сильнішою, все ж, була тенденція до спрощення подвоєних приголосних.

Найбільш суперечливим в системі консонантизму є питання прочитання ζ. Загальноприйнятою є думка, що ця літера позначала звук [dz], але є також деякі свідчення про те, що подекуди вона читалась як [zd] (Sturtevant 1940: 92-93). Можливо, прочитання було різним залежно від діалекту, або співіснували обидва варіанти прочитання. Спрощення до [z] відбулось, вірогідно, ще в IV столітті до н.е., принаймні у Великій Греції. Секст Емпірик вже в II столітті н.е. (1976: 89) зазначає: “Не буде шкоди від того, чи будемо ми писати *σμίλιον* та *Σμύρινα* через σ чи ζ”. Отже, стародавній подвійний приголосний ζ зійшов у вимові до спіранта, доказом чого є змішування його із σ у сполученнях ζμ, ζβ (> σμ, σβ), e.g., у словах *σβέννυμι*, *Σμύρινα* (*ζβέννυμι*, *Ζμύρινα*), в похідних від них та у слові *ἄσβεστος* (*ἄζβεστος*).

Приблизно в III-IV століттях н.е. проривні приголосні стають спірантами. Це наслідок розвитку в койне тих явищ, які відбувались в Лаконії ще в VI-V століттях до н.е. Є свідчення, що явище спіратизації звуків, що позначались літерами β, δ, γ, якщо вони знаходились в інтервокальному положенні, відбувалось спорадично, починаючи з елліністичного періода (Sturtevant 1940:

87-88). Така вимова стала загальноприйнятою до VII століття н.е., натомість у койне ще зустрічаються паралельні форми, е.г: *οὐδείς, μηδείς, ἐξουθενόω* та *οὐθείς, μηθείς, ἐξουθενόω* або *πανδοκεύς, πανδοκεῖον* та *πανδοχεύς, πανδοχεῖον*.

2. Фонетичний вплив на приголосний звук іншого, більш віддаленого приголосного.

Цей вплив виявляється, перш за все, в дисиміляції (зокрема λ та ρ); звуки намагаються диференціюватись, таким чином артикуляція одного з двох приголосних переміщується чи навіть опускається: *ναύκληρος* < “ *ἡκρηρος, φραγέλλον* < лат. *flagellum*. Може відбуватись дисиміляторне випускання λ чи ρ: *ὄρθος* замість *ὄρθρος, ὀρτίζω* замість *ὀρτρίζω, πότερον* замість *πρότερον*.

В деяких випадках відбувається зникання проміжного звуку: *γίγνεται* (Arriani 1907: II. 17.4.5), *γινώσκειν* (ibid: II. 16.6.7), *ἐγίνετο* (ibid: II. 10.2.7), *ἐγίγνοντο* (ibid: II. 10.3.5).

Низка мов намагалась знищити у вимові придиховий звук. Те ж відбувається і в грецькій мові, де *spiritus asper* навіть в класичний період був слабо вимовлюваний (Mayer E., Radermacher L., Kreschmer P., Jannaris A.). Койне стоїть на межі вживання й остаточної втрати *spiritus asper*, тому в текстах цього періоду спостерігається непостійність та неусталеність у його використанні (*ἀπελιζόντες* та *ἀφελιζόντες*). У добу еллінізму *spiritus asper* майже зник у вимові. Але за аналогією до сполучень *καθ' ἡμέραν, ἀφορᾶν* і т.д. виникають сполучення *ἐφ' ἐλπίδι, καθ' ἰδίαν* та інші з тими ж прийменниками вже в силу дії тенденції до уніфікації мови. А звідси – форми *ἰδίος, ἐλπίς*. У мові творів Арріана, зокрема, зустрічаються сполучення *δ' ὑπερ* (Arriani 1907: I. 1.10.2), *ἀμφ' αὐτόν* (ibid: I. 5.2.5; I. 6.5.3; I. 6.7.5) поруч з формами *ἀπ' αὐτῶν* (ibid: I. 1.7.3; I. 3.6.7; I. 6.8.3), *ἐπ' αὐτῶν* (ibid: I. 3.6.8), *ἐπ' αὐτούς* (ibid: I. 5.9.5).

Наголос в койне втратив механічне піднесення чи зниження голосу в залежності від ступіювання інтонації голосних. Вже в III столітті н.е. музична природа наголосу та відмінна вимова *spiritus asper, lenis* та *circumflexus*

поступилися перед динамічним наголосом, який залишається на тому ж складі, який був наголошеним до цього.

Письмова койне була універсальною мовою. Однак, спостерігається певна неусталеність у вживанні форм, які ще не стали загальноживаними. Рівень варіативності по всій території поширення койне ще не вивчений детально. Більше відомостей з предмету дослідження може бути зібрано внаслідок систематичного вивчення орфографічних варіацій в текстах з різних регіонів. Це дасть багатий матеріал для детальнішого вивчення фонетики грецької мови перших століть нашої ери, що стала підґрунтям формування фонетичної системи сучасної грецької мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глубоковский Н.Н. Библиейский греческий язык в писаниях Ветхого и Нового Заветов. – К., 1914.
2. Любарський 1927: Любарський І.А. Сучасно-язикознавче висвітлення *κοινη*. - Кам.на Под.: др-ня ім.Леніна, 1927.
3. Секст Емпірик 1976: Секст Емпірик Против грамматиков//Сочинения в II томах. – т.2. – М., 1976.
4. Arriani 1907: Arriani Anabasis Alexandri. – Lipsiae: in aedibus B.G.Teubneri, 1907.
5. Hort 1896: Hort F. Appendix to Greek New Testament. - Cambridge, 1896.
6. Robertson 1914-1934: Robertson A. A Grammar of the Greek NT in the Light of Historical Research. - N.York-Nashville: Broadman Press, 1914-1934.
7. Sturtevant 1940: Sturtevant E.H. Pronuntiation of Greek and Latin. – Philadelphia, 1940.
8. Teodorsson S.-T. 1978: Teodorsson S.-T. The phonology of Attic in the hellenistic period. – Götteburg, 1978.